

3. О возобновлении работы Белорусского государственного университета: постановление СНК СССР, 15 мая 1943 г. // Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). – Ф. 4-п. – Оп. 3. – Д. 1227. – Л. 162.
4. Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). – Ф. 4-п. – Оп. 3. – Д. 1227. – Л. 165. О возобновлении работы Минского государственного медицинского института: постановление СНК СССР, 22 мая 1943 г.
5. Памяць і слава: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. 1945–1961 / склад.: С. М. Ходзін, А. А. Яноўскі [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2009. – 399 с.
6. Памяць і слава: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт у гады Вялікай Айчыннай вайны, 1941–1945 / склад.: С. А. Балашэнка [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2005. – 151 с.
7. Университетоведение: учеб.-метод. пособие / О. А. Яновский [и др.]; под общ. ред. О. А. Яновского. – Минск : БГУ, 2011. – 343 с.
8. *Шишко, Е. И.* Минский орден Трудового Красного Знамени; Государственный медицинский институт / Е. И. Шишко, А. А. Ключарев, А. И. Кубарко. – Минск : Вышэйшая школа, 1991. – 188 с.

А. Г. Цымбал

МЕРАПРЫЕМСТВЫ ГЕРМАНСКИХ УЛАД ПА КІРАВАННІ ЭКАНОМІКАЙ У АКУПАВАНАЙ БЕЛАРУСІ (на матэрыялах Генеральнай акругі «Беларусь»)

Дакументальная спадчына акупацыйных улад, змешчаная ў Калекцыі дакументаў Генеральнай акругі «Беларусь» (фонд 370 Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь), ўяўляе сабой выключны па значнасці і мала даследаваны комплекс дакументаў, які змяшчае багаты фактычны матэрыял, што датычыцца жыцця насельніцтва Беларусі перыяду германскай акупацыі. Установа ажыццяўляла функцыі грамадзянскай адміністрацыі на частцы беларускіх зямель і з'яўлялася ключавым выканаўцам акупацыйнай палітыкі. Матэрыялы Калекцыі даюць уяўленне аб шматлікіх аспектах акупацыйнага жыцця праз прызму дзейнасці акупацыйнай адміністрацыі і праліваюць святло на шматлікія «белыя плямы» выкарыстання эканамічнага патэнцыялу і штодзённага жыцця насельніцтва Беларусі ў гады германскай акупацыі.

Прадстаўленыя дакументы ўтрымліваюць загады, распараджэнні, цыркуляры, інструкцыі, разнастайныя ўказанні і перапіску чыноўнікаў акупацыйнай адміністрацыі як ў Генеральнай акрузе «Беларусь», так і дакументы, якія дасылаліся сюды з кіраўніцтва рэйхскаміярыята «Остланд» ў Рызе. Наяўныя дакументальныя матэрыялы Калекцыі дакументаў Генеральнай акругі Беларусь дазваляюць рэканструяваць асобныя аспекты стану эканомікі і паўсядзённага жыцця насельніцтва ва ўмовах германскага акупацыйнага рэжыму.

Адным з галоўных дакументаў, што датычыўся эканамічнага выкарыстання захопленых тэрыторый, было Палажэнне пра асобую эканамічную маёмасць на акупаваных усходніх тэрыторыях ад 28 мая 1942 г., якое было выдадзена на падставе ўказа Гітлера аб кіраванні на акупаваных усходніх тэрыторыях ад 17 чэрвеня 1941 г. Палажэнне прадугледжвала:

1) на акупаваных усходніх тэрыторыях ад 28 мая 1942 г. вызначалася асобая маёмасць, куды трапляла ўся агульная рухомая і нерухомая маёмасць Савецкага Саюза, дзяржаў у складзе Савецкага Саюза і аб'яднанняў;

2) гэтай асобай эканамічнай маёмасцю прадпісвалася кіраваць па даручэнні. Распараджэнні па продажы, якія не знаходзіліся ў рамках тагачаснага вядзення гаспадаркі, патрабавалі згоды рэйхсміністра акупаваных тэрыторый і згоды ўпаўнаважанага па 4-гадовым плане. Распараджэнні, якія праходзілі без гэтай згоды, лічыліся несапраўднымі. Рэйхсміністр акупаваных усходніх абласцей праз дакументы мог даць згоду асобным галінам эканомікі ці асобнаму прадпрыемству;

3) давераныя асобы абіраліся камісарам Рэйха. Гэтыя камісары маглі дэлегаваць свае паўнамоцтвы Генерал-камісарам. Да прызначэння новых кіраўнікоў працягвалі сваю працу ранейшыя кіраўнікі;

4) рэйхсміністр акупаваных усходніх тэрыторый па згодзе з упаўнаважаным па 4-гадовым плане рэгуляваў кіраванне па даверанасці для сельскагаспадарчых зямельных участкаў і для манаполій;

5) рэйхсміністр акупаваных усходніх тэрыторый па згодзе з упаўнаважаным па 4-гадовым плане выдаваў патрэбныя законы і правілы рэгулявання. Ён мог дазволіць камісарам Рэйха самастойна прымаць у асобных выпадках законы і правілы. Рэйхсміністр акупаваных тэрыторый меў права дапушчаць выключэнні з правіл [1, арк. 88–90; 93–95].

18 чэрвеня 1942 г. з'явілася дадатковае тлумачэнне пастановы пра асобую эканамічную маёмасць. Пастанова прызначалася ў якасці асновы рэгулявання дзейнасці даверанага кіравання. Яна рэгулявала толькі некаторыя з першачарговых пытанняў, тым часам як галоўныя прынцыпы павінны былі быць дадзены асобна для даверанага кіравання і даверанай асобы.

Спачатку пастанова ахоплівала толькі маёмасць, што абслугоўвала эканоміку. Паняцце эканомікі неабходна было інтэрпрэтаваць у шырокім сэнсе. Да эканомікі, паводле пастановы, адносіліся не толькі прамысловая гаспадарка, сельская і лясная гаспадарка, але і транспарт, крэдытная галіна і страхаванне, валоданне нерухомасцю.

Да арганізацый і аб'яднанняў Савецкага Саюза адносіліся таксама камуністычная партыя з яе падраздзяленнямі, апроч арцеляў і аб'яднанняў на кааператыўнай аснове. Калі ж маёмасць такіх арганізацый была нацыяналізавана савецкай уладай, яна адносілася да асобай маёмасці.

Планавалася пашырыць кіраванне на ўсю іншую рухомую і нерухомую маёмасць Савецкага Саюза, арганізацый і аб'яднанняў, што не абслугоўвалі эканоміку.

Далей павінна была быць далучана яўрэйская, нічыйная (маемасць без гаспадароў) і варожая маёмасць (маемасць, якая належала ворагам).

Да ўсіх гэтых маёмасных каштоўнасцяў, нават калі яны не абслугоўвалі эканоміку, павінны былі ўжывацца асноўныя прынцыпы пастановы.

Выключэннем лічылася рухомая непрамысловая яўрэйская, нічыйная і варожая маёмасць, а таксама маёмасць кіраўнікоў. Для таго, каб аддзяліць гэтыя маёмасныя каштоўнасці і мець права імі кіраваць, трэба было набыць асобныя кіруючыя рэкамендацыі.

Абмеркаванняў, з'яўляліся савецкія меры нацыяналізацыі правільнымі ці не, трэба было пазбягаць. Праз паняцце асобай маёмасці падкрэслівалася, што зарэгістраваныя па пастанове маёмасныя каштоўнасці без згоды Усходняга міністэрства не маглі быць перададзены іншым асобам [1, арк. 93–95].

Асобай эканамічнай маёмасцю павінен быў кіраваць Германскі рэйх. Выдаткі (расходы) і прыбыткі не павінны былі праходзіць праз бюджэт мясцовых зямельных кіраванняў ці мясцовых органаў улады, а толькі праз абласны бюджэт рэйхкамісара гарадской акругі, які знаходзіўся асобна ад іншых выдаткаў і прыбыткаў.

Праблема наладжвання функцыянавання прадпрыемстваў з'яўлялася адной з галоўных у ГКБ. На шматлікіх прадпрыемствах ўводзілася апякунскае кіраванне. Кіраванне гаспадарчай маёмасцю, якая належала апякунскаму ўпраўленню, перадавалася спецыяльнай даверанай асобе, прафесійная прыгоднаць якой правяралася ўпаўнаважаным спецыяльным аддзелам аддзялення гаспадаркі ГКБ, пры атрыманні пазітыўнага меркавання СД.

Пытанні эфектыўнага выкарыстання акупаваных тэрыторый і захопленай маёмасці з'яўляліся першачарговымі ў дзейнасці акупантаў. Упаўнаважаным па справам чатырохгадовага плана рэйхсмаршалам Герынгам адзначалася, што канфіскаваная маёмасць павінна была разглядацца як маёмасць рэйха, неабходная для барацьбы ўсяго нямецкага народу супраць бальшавізма. Выручка, атрыманая ад рэалізацыі канфіскаваных рэчаў, павінна была накіроўвацца на пакрыццё ваенных выдаткаў. Падкрэслівалася, што ў акупаваных уходніх абласцях, асабліва ў «Остланд», неабходна было ў хуткім часе дасягнуць еўрапейскіх форм гаспадаркі, якія гарантуюць найвышэйшы поспех, таму пры кіраванні маёмасцю неабходна было пазбягаць форм, якія нагадваюць «савецка-рускую форму гаспадаркі» [1, арк. 34–36; 93–95]. Сцвярджалася неабходнасць паспрабаваць абудзіць ініцыятыву прадпрымальніцтва. Кіраванне гаспадарчымі прадпрыемствамі планавалася перанесці на фірмы або асоб, якія валодаюць неабходнымі ведамі ў гэтай справе і ўжо працавалі на падобных прадпрыемствах. Асобныя прадпрыемствы і аб'екты маёмасці павінны былі служыць для падрыхтоўцы пазнейшай прыватызацыі ў рамках ваеннагаспадарчых патрабаванняў.

Вынікі працы прадпрыемстваў у акупаванай Беларусі для германскіх улад былі не задавальняючыя. У дакументальных матэрыялах утрымліваецца цікавая інфармацыя адносна становішча шэрагу прадпрыемстваў на 3 сакавіка 1943 г., дзе адзначаецца, што становішча змяняецца практычна

кожны тыдзень. Пад уплывам партызан прадпрыемствы поўнасьцю ці часткова не працуюць. Новыя непрадбачаныя мерапрыемствы патрабавалі глыбокіх змен, прадпрыемствы зачыняліся, аб'ядноўваліся або рабочых накіроўвалі ў іншае месца. На прадпрыемствы таксама планавалася накіраваць на працу нямецкіх рамеснікаў [2, арк. 113–115]. Набходнасць рацыяналізацыі ўсіх прадпрыемстваў адзначалася нямецкім чыноўнікам у справаздачы аб эканамічным становішчы гаспадаркі ў акругах Баранавічы і Слонім 10-14 сакавіка 1943 г. Між іншым у паведамленні згадвалася, што пасля ліквідацыі яўрэяў новыя працоўныя сілы выконваюць сваю працу вельмі добра [3, арк. 7–9].

Пытанне кадраў з'яўлялася адным з асноўных для функцыянавання ГКБ. 13 лютага 1942 г. паведамлялася, што існавала вялікая нястача офісных кіраўнікоў, работнікаў-мужчын, перакладчыкаў і машыністак. Нястача персаналу пры галоўным аддзяленні III у Мінску рабіла немагчымым правядзенне першачарговай працы, у выніку кіраўніцтва звярталася непасрэдна ў Берлін [4, арк. 17].

Дэфіцыт работнікаў адзначаўся ў паведамленнях за сакавік 1943 г. Сцвярджалася, што СССР эвакуіраваў вялікую колькасць сваіх спецыялістаў, а тая частка, якая засталася, вельмі абмежавана. У сувязі з нястачай кваліфікаваных працоўных было спынена стратэгічна важнае будаўніцтва ў Генеральнай акрузе «Беларусь», таму неабходна было павялічыць колькасць працоўных сярод дарослых і падлеткаў праз правядзенне адпаведных мерапрыемстваў, якія датычацца прафесійнай адукацыі. Для правядзення гэтых мерапрыемстваў патрабавалася, каб працоўная дзейнасць выпускнікоў школ, абучанай і неабучанай моладзі, адукаваных і неадукаваных дарослых і кіраўнікоў (брыгадзіра, прараба, майстара), а таксама інжынераў і кіраўнікоў прадпрыемстваў была афіцыйна зарэгістравана [4, арк. 47–48].

У матэрыялах Калекцыі ўтрымліваюцца каштоўныя звесткі аб становішчы эканомікі ў асобных рэгіёнах акупаванай Беларусі, у прыватнасці, эканамічную сітуацыю можна разгледзець на прыкладзе Слуцкай акругі.

Так, за 30 лістапада 1942 г. прыводзіцца справаздача аб стане прамысловасці ў акрузе «Слуцк», дзе адзначалася, што актыўная дзейнасць партызан у вобласці прывяла да істотных праблем у эканоміцы. Прадпрыемствы былі неаднаразова разбураны, давялося спыніць іх вытворчасць, альбо ж яны маглі працаваць у абмежаваным рэжыме з вялікімі цяжкасцямі. Наяўных рабочых, па сцярджэнні акупацыйных улад, партызаны запалохалі расстрэлам у тым выпадку, калі яны працягнуць сваю дзейнасць у якой-небудзь форме. Цяжкасці вынікалі не толькі з пералічаных вышэй прычын, але таксама з забеспячэння прадпрыемстваў вытворчымі матэрыяламі, асабліва вялікія праблемы былі з гаручым, што стварала праблемы для шэрагу прадпрыемстваў, напрыклад, на вялікім Слуцкім заводзе «Металіст». Праблемы заключаліся ў недахопе інструментаў, брызентавых ботаў і фартухоў і станкоў, якія маглі б працаваць на поўную моц. Да таго ж недысцыплінаванасць рабочых адыграла вялікую ролю. Шмат непрыем-

насяў было ў сувязі з недахопам забеспячэння аконным шклом. Тым не менш, пры дапамозе ўлад былі набыты інструменты для мэблевага камбінату ў Слуцку, а таксам турбіна для Слуцкай электрастанцыі. Што датычыцца прамысловасці па вытворчасці будаўнічых матэрыялаў, то існуючыя цагляныя заводы яшчэ трохі працавалі. Толькі адзін цагляны завод у Вялікай Сліве у Слуцкім раёне прыпыніў сваю працу з-за недахопу гліны, а яго абсталяванне выкарыстоўвалася, каб рамантаваць і паляпшаць іншыя цагляныя заводы. У 1943 г. планавалася прыступіць да вытворчасці дахавай чарапіцы ў Безварховічах Слуцкага раёну, калі да таго часу будзе набыты неабходны прывадны рэмень. Далучанае да цаглянага заводу ў Хоцінава (Слуцкі раён) прадпрыемства па вытворчасці вапны пераабсталёўвалася, затым яго таксама планавалася ўвесці ў эксплуатацыю. У Хоцінава знаходзіліся самыя вялікія залежы вапны ў вобласці, і ўвядзенне прадпрыемства ў эксплуатацыю мела вялізнае значэнне.

Калі разглядаць тарфяныя прадпрыемствы, то здабыча торфу завяршылася 25.08.1942 г. Торф складалі ў купкі і сушылі, наколькі гэта дазвалялі партызаны. Колькасць прадукцыі, прыкладна ў 80 000 тон, адпавядала першапачатковым спадзяванням. Асабліва дрэнна ішло адпраўленне торфу, таму што менавіта ў гэтым партызаны істотна перашкаджалі.

Нашмат горш былі справы з забеспячэннем тэкстылем. Ва ўсёй вобласці не было ніводнай тэкстыльнай фабрыкі. Адзенне працуючага насельніцтва была вельмі зношана. Часам яно нават не падлягала рамонту. Усю вопратку забітых габрэяў ужо размеркавалі, але і яе не хапіла. Па ацэнках адміністрацыі, хутка магла ўзнікнуць сітуацыя, што некаторых немагчыма было накіраваць на працу, таму што ім няма чаго апрануць.

Вельмі трывожна акупацыйныя ўлады глядзелі на праблему забеспячэння мылам. У Слуцку знаходзіўся адзін мылаварны завод на ўсю вобласць. Але і яго нельга назваць было паўнацэнным заводам, дакладней невялікім прадпрыемствам. У лепшым выпадку месячная прадукцыйнасць складала 2 000 кг, гэта 25 000 штук па 80 грам. З-за недахопу сыравіны, алеяў і тлушчаў не было магчымасці выкарыстоўваць гэтую прадукцыйнасць цалкам [5, арк. 110–118]. Звычайнай рэччу сталі звароты і заклікі акупантных улад да мясцовага насельніцтва аб мерах асабістай гігіены з мэтай перадухілення эпідэміі і хвароб.

Характэрныя высновы рабіліся аб перспектывах развіцця рамяства. Сцвярджалася, што перадумовы для адбудоўвання рамяства магчыма было знайсці ў балтыйскіх краінах і верагодна ў Беларусі.

Сітуацыя ў Слуцкай акрузе істотна змянілася ў 1943 г., згодна справаздачы ГКБ ад 31 мая 1943 г. Неспакойнае і нестабільнае становішча прывяло ў галіне прамысловай гаспадаркі да таго, што ў асобных раёнах не было працуючых прадпрыемстваў. Яны былі практычна цалкам разбураны партызанамі. Такім чынам, толькі ў горадзе Слуцку вельмі інтэнсіўна працавалі многія лесапільныя заводы, шматлікія цагляныя заводы, заводы па вытворчасці вапны, малочныя камбінаты, сніртзавод, бойні, млыны і гэтак далей.

У прыватнасці, тут працавалі наступныя прадпрыемствы: «Млын» (ён з'яўляўся самым вялікім у Беларусі), Слуцкая будаўнічая і сталярная майстэрня, «Металіст» (прадпрыемства ўключала ў сябе: слясарную майстэрню, кузню і майстэрню па вытворчасці колаў), установа па вытворчасці сельскагаспадарчага абсталявання, ліцейны цэх, лесапільны завод, гарбарная майстэрня, фабрыка па вытворчасці пладова-ягадных вінаў, бандарня, канатная майстэрня, электрастанцыя.

Другі па велічыні Слуцкі цэнтральны малочны камбінат быў спалены. Меліся праблемы з падборам рабочых. Колькасць рабочых сярод беларусаў была невялікая, бо да гэтага прамысловая гаспадарка амаль цалкам знаходзілася ў руках яўрэяў. Восенню 1941 г. рамяство, а дакладней прамысловасць, наладжвалася пры дапамозе прыцягнення працоўных яўрэйскага паходжання. Калі ў лютым 1943 г. ліквідавалі ўсіх габрэяў, практычна ўсе прадпрыемствы спачатку прыпынілі сваю вытворчасць. Паўторнае прывядзенне прадпрыемстваў у працоўны стан каштавала вялікіх намаганняў і даставіла шмат клопатаў.

Цяжкасці з жыллём у горадзе Слуцку былі настолькі вялікія (3/4 горада спалена), што было загадана пабудаваць вялікі лагер для рабочых. Што датычылася асобных галін гаспадаркі:

1) прадпрыемствы па перапрацоўкі драўніны неслі вялікія страты з-за недахопу вырабляемага лесаматэрыяла, таму што яго здабыча стала ўсё цяжэй і больш небяспечнай з-за партызанскай дзейнасці. Скардзіліся на вялікую колькасць смяротных зыходаў і страты транспарту і грузавікоў. Абарона з боку паліцыі для гэтага не прадугледжвалася;

2) з усіх цагляных заводаў працаваў толькі адзін, які быў размешчаны недалёка ад горада Слуцк;

3) у эксплуатацыі знаходзіліся толькі два заводы па вытворчасці вапны. Іх прадукцыя практычна цалкам пакрывала мясцовыя патрэбы;

4) што датычыцца металургічнай прамысловасці, то ў Слуцку працавалі тры прадпрыемствы, якія ўжо згадваліся вышэй. Гэта «Металіст», ўстанова па вытворчасці абсталявання і ліцейны цэх. Тут заўсёды не хапала жалеза;

5) становішча ў галіне гарбарнай прамысловасці было катастрафічным таму, што тут быў толькі адзін маленькі гарбарны завод, які не мог забяспечваць усю вобласць нават прыблізна. Патрабаваліся ў далейшым пастаўкі матэрыялаў з Мінска ў вялікім аб'ёме, каб забяспечыць абуткам насельніцтва, якое працуе.

6) калі казаць пра забеспячэнне насельніцтва пральным матэрыялам і іншымі спажывецкімі таварамі, то значныя поспехі былі ў абсталяванні ўнівермага «Троль». Да нядаўняга часу ў вобласці наогул не было магчымасці набыць што-небудзь са спажывецкіх тавараў, і ў 1943 г. улады змаглі забяспечыць іх частку. Акупантамі падкрэслівалася, што ў палітычным плане гэта ўвядзенне мела вялікае значэнне;

7) горш за ўсё ішлі справы з тарфянымі прадпрыемствамі, якія былі захоплены і разбураны партызанамі [5, арк. 80–83].

Такім чынам, матэрыялы Калекцыі дакументаў Генеральнай акругі «Беларусь» (фонд 370 Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь) змяшчаюць вялізарны аб'ём новай фактычнай інфармацыі адносна эканамічнага выкарыстання беларускіх тэрыторый акупацыйнымі ўладамі і паўсядзённага жыцця грамадства. Унікальная інфармацыя крыніц дазваляе істотна пашырыць фактаграфічную базу даследаванняў гісторыі перыяду германскай акупацыі Беларусі, а таксама ўдакладніць палажэнні айчыннай гістарыяграфіі, што датычыцца страт гаспадаркі і насельніцтва за гады акупацыі. Новыя дакументальныя крыніцы пры выкарыстанні сучасных метадалагічных падыходаў дазваляюць паглыбіць вывучэнне стану акупаванай Беларусі на ўзроўні асобных рэгіёнаў акупаванай Беларусі, асобных прадпрыемстваў і галін гаспадаркі.

Германскія ўлады надавалі выключную значнасць эканамічнаму выкарыстанню беларускіх зямель. Дакументальныя матэрыялы падкрэсліваюць, што акупанты лічылі неабходным як магчыма хутчэй аднавіць сілу ўсей гаспадаркі Беларусі, што мела важнае значэнне «для парадку і ўмацавання гэтай падобнай да калоніі краіны» [5, арк. 131].

Крыніцы праліваюць святло на цяжкасці, з якімі сутыкнуліся акупацыйныя ўлады: дрэнны стан транспарту, сувязі і камунікацый, недахоп паліва, прадуктаў харчавання, сыравіны, сродкаў размяшчэння, адсутнасць тэхнічнага абсталявання, недавер мясцовага насельніцтва і, што неаднаразова адзначалася, пастаяннае ўздзеянне партызанскага руху. У выніку, у асобных рэгіёнах акупацыйная адміністрацыя кантралявала сітуацыю ў лепшым выпадку ў значных гарадах.

Ашаламляльнай для ГКБ стала сітуацыя з працоўным забеспячэннем асобных галін гаспадаркі. Напрыклад, да вайны рамяство да 80 % знаходзілася ў руках яўрэйскага насельніцтва. У выніку пасля яго ліквідацыі будаўніцтва беларускага рамяства пачыналася з нуля. Пытаннімі, што гэта азначала для краіны, у якой размеркаванне даходаў і прафесійная прыгоднасць насельніцтва схілялася да сялянскай занятасці і ў якой у значнай ступені не хапала інструментаў, мэблі і майстэрняў, задаваліся чыноўнікі акупацыйнай адміністрацыі.

Можна сцвярджаць, што інфармацыя крыніц Калекцыі дакументаў Генеральнай акругі «Беларусь» ставіць перад даследчыкамі новыя навуковыя пытанні аб ўмовах выжывання мясцовага насельніцтва у рэгіёнах акупаванай тэрыторыі Беларусі.

ЛІТАРАТУРА

1. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 757.
2. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 767.
3. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 766.
4. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 755.
5. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 773.